

Veres-Guśpiel Agnieszka*

A TEGEZŐ ÉS A NEMTEGEZŐ FORMÁK HASZNÁLATA A MAGYAR ÉS A LENGYEL EGYETEMISTÁK NYELVÉBEN Néhány felmerülő kérdés

Abstract

This paper is based on the research, that has been conducted in 2008 mainly among Polish and Hungarian students, concentrating on analyze of T/V-pronouns and honorific titles usage. As the results show many of participants tried to omit one of above mentioned forms during the interaction, what has been mainly characteristic for Hungarian informers. Hungarian language shows more possibilities when choosing appropriate V-form, nevertheless Hungarian informers tend to omit some of them, choosing mainly only 3rd person singular for V-form, or tend to use T-form, also in such a situation, when significant majority of Polish informers uses V-form.

Also as it turned out from the research among Hungarians increasingly spread various strategies for omitting V-form, and these are also analyzed in the paper. As it turns out Hungarians in some situations believe T-form to be more correct and safe than V-form, while Polish informers presumably would use V-forms. Also during the research usage of above mentioned forms has been analyzed in the group of Polish university students learning Hungarian as a second language.

Kulcsszavak: személyközi viszonyok, udvariasság, T/V formák, társas és attitűddeixis lengyel–magyar összehasonlító vizsgálat

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány a személyközi viszonyok megjelenítésére összpontosít az udvariassággal és azon belül a T/V formák használatával összefüggésben. Az áttekintéshez diskurzuskiegészítő tesztek alapján végzett összehasonlító jellegű vizsgálataim szolgáltak, melyek célja a lengyel és magyar egyetemisták nyelvhasználatának feltérképezése, illetve azoknak összehasonlítása volt.

Először a vizsgálatok célját, jellegét és a vizsgálat közegét mutatom be. Utána röviden azt tárgyalom, hogy milyen módon jelenítjük meg a személyközi információkat a nyelvhasználat során, ebben milyen szerepet játszik a társas és az attitűddeixis (2.),

* Veres-Guśpiel Agnieszka, PhD-hallgató, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, agnieszkaguspiel@yahoo.co.uk

milyen alapon döntünk a távolító és a közelítő udvariassági stratégia kiválasztásáról (2.1.). Majd a vizsgálatok eredményeit ismertetem (3.), azon belül a tegező és nemtegező formák alkalmazását (3.1., 3.2.), valamint a tegező és nemtegező formák erősítési és enyhítési lehetőségeit (3.2.1., 3.2.2., 3.2.3.). A cikk utolsó két részében az elkerülési stratégiákkal foglalkozom (3.2.4.), valamint azokkal a problémákkal, melyek a magyart mint idegen nyelvet tanuló lengyelek csoportjában jelentek meg (3.3.).

1.1. A vizsgálat közege, célja és módszere

A 2008-ban végzett kutatásban három alapvető csoportot vettem figyelembe: a magyarokat, azokat a lengyeleket, akik a kérdőíveket az anyanyelvükön töltötték ki, valamint a magyarul tanuló lengyeleket. A magyar adatközlők 43-an voltak, ebből 23,25% férfi, a lengyelek pedig 44-en, ebből pedig 43,18% volt a férfi adatközlő. A magyarul tanuló lengyel hallgatók közül csak 17-en töltötték ki a kérdőívet. Ez a kicsi szám abból fakad, hogy ez volt a legnehezebben elérhető csoport. A magyarul tanuló lengyelek csoportjához főleg a Jagelló Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének negyed- és ötödéves hallgatói tartoztak. Ennek a csoportnak 23,52%-át férfiak tették ki. Az adatközlők kora 19 és 33 év között volt, a végzettségüket tekintve mindenki rendelkezett érettségivel. A vizsgálat közegét életkor szempontjából azért így választottam ki, mivel az volt a feltevésem, hogy az udvariassági rendszer, a *T*- vagy *V*-típusú névmások, a megszólítások alkalmazása a lengyel nyelvhez képest változni fog a magyar nyelvben, és ezt a változást legjobban a fiatalok nyelvhasználatában lehet megfigyelni, hiszen abban zajlanak a legnagyobb változások (Domonkosi 2002: 2009)¹, a fiatalok, főleg a fiatal nők ügyelnek a legjobban nyelvhasználatukban a társadalmi szolidaritás kifejezésére, valamint a társadalmi elfogadottságra (Wardhaugh 1995: 169–191)².

A második feltevésem az volt, hogy bár hasonlóak a megszólítások, illetve a *T/V* udvariassági formák a lengyel és a magyar nyelvben, alkalmazásuk a két nyelvben nem egyenértékű. Ezért egy diskurzuskiegészítő tesztet is kitölttettem az adatközlőkkel. Ezt az adatközlők a saját anyanyelvükön töltötték ki, illetve a magyarul tanuló lengyelek lengyelül és magyarul is. Ennek a tesztnek a célja az volt, hogy a megadott, kontextussal ellátott helyzetekben tegyenek fel kérést a leírt szituációknak megfelelően. Ezáltal a *tegező*, illetve a *nemtegező* formák alkalmazása a kontextus függvényében válhat vizsgálhatóvá, illetve a különbségek a magyar és a lengyel megszólítási rendszer között is megfigyelhetővé válnak. A diszkurzuskiegészítő tesztel spontán, inkább a kérésre irányuló válaszokat akartam kapni, ezáltal rejtetten megfigyelni a megszólítási szokásokat, udvariassági stratégiákat, a tisztelet megadását, illetve a hatalmi viszonyok kifejezését. A vizsgálat során nemcsak a *T/V* típusú stratégiák alkalmazását figyeltem meg, hanem ezeknek a formáknak az elkerülési stratégiáit is.

¹ A nyelvben zajló változásokra, tendenciákra hasonló megfigyeléseket összegez Domonkosi 2002, 2009.

² Gál Zsuzsa felsőőri vizsgálatai (1979) szintén alátámasztják azt az állítást, hogy a nyelvi változás élen fiatal nők állnak.

2. A személyközi viszonyok megjelenítése a nyelvben

Az emberi nyelv kettős funkcióval bír: egyrészt a nyelvet információközvetítésre használjuk, másrészt a nyelvi megnyilvánulásokban személyközi információk jelennek meg. Minden beszédaktusnak az egyik célja a kapcsolatteremtés. A társas, és azon belül az attitűd deíxisen keresztül a hallgatónak megadjuk azt a lehetőséget, hogy megtudja, hol helyezzük el magunkat a társadalomban, és hol látjuk őt ugyanabban a közegben. Ahogy a sikeres kommunikációhoz és közös megértéshez az interakció során folyamatosan építenünk és felülvizsgálunk kell a már felépített kontextust (Tolcsvai 2009: 373), ugyanígy a T/V formák alkalmazása folyamatos alkalmazkodást igényel a beszélgetőpartnerek között. A hallgató reakciójával elfogadhatja vagy visszautasíthatja az általunk ajánlott társadalmi viszonyt. A közös teret a beszélő, és a hallgató rendezi be, bár legtöbb esetben kész sémákra is támaszkodhatunk.

2.1. A tegező és nemtegező formák mint a távolítást vagy a közelítést kifejező eszközök

A beszélő a nyelvi érintkezés során kénytelen olyan nyelvi elemeket használni, melyekkel utal az őt körülvevő tárgyi és társas világra. Így a kommunikáció során nemcsak a helyre és az időre kell utalnia, hanem a hallgatóra és az interakció más résztvevőire is. Az alapján, hogy a beszélő hogyan alkalmazza ezeket az elemeket, megállapíthatjuk, hogy milyen viszonyban van a beszélgetőpartnerrel, illetve hogyan szeretné ezt a viszonyt alakítani (Tátrai 2010: 215).

A beszélgetőpartnerünkkel szemben alapvetően vagy közelítő vagy távolító stratégiát alkalmazhatunk (Brown–Lewison 1987), melynek a része a tegező és nemtegező formák használata. Ezeket a formákat a nyelvekben alapvetően az E/2. személyes névmás, illetve más deiktikus elemek által, illetve távolságtartó stratégia esetén az E/3. személynek megfelelő formák használatával jelenítjük meg. Amikor az alábbi mondat hangzik el:

(1) Elnézést, megmondaná, merre találom a próbafülkét?

csak grammatikai metaforát használunk (Tolcsvai 1999: 165), és ezzel jelezzük a beszélgetőpartner számára, hogy távolságtartó stratégiát választottunk. Ugyanakkor ez a fajta grammatikai metafora mélyen a tárgyi világban és a térben gyökerezik. Klasszikus beszélgetés során ugyanis a hallgató és a beszélő között kisebb térbeli távolság van, mint a beszélő és bábáskodó között, nem beszélve a körülöttük lévőkről, akik nem vesznek részt az interakcióban. A *te* és ezáltal a tegező viszony közelséget tételez fel, hiszen a második személy az interakció során a legközelebbi személy a deiktikus centrumhoz képest a szó klasszikus értelmében, tehát az *én*-hez. A harmadik személy pedig az első és a második személyhez képest térben is távolabb helyezkedik el. Amikor a hallgatóval szemben grammatikai metaforát alkalmazunk, akkor a viszony távolságára utalunk, illetve ezt a távolságot meg akarjuk tartani. Ez a fajta távolságra/közelségre való utalás a tegező és nemtegező formákban fejeződik ki. A lengyel és magyar nyelvben a nemtegező formák az E/3. alakú formákkal fejeződnek ki, és több nyelvben (pl. német,

portugál) ebből fejlődtek ki (Leech 1983). Akkor is, ha a nemtegező forma a T/2. alakban fejeződik ki, mint a franciában vagy valaha az angolban, ez a forma térbeli távolságra utal. Az interakció során a beszélő és a hallgató nemcsak nyelvi szinten kisebbíti, vagy pedig teszi nagyobbá a távolságot, hanem fizikai szinten is. A nemtegező viszony esetében nehezen elképzelhető az elfogadottnál kisebb fizikai távolság, vagy érintés (kivéve klasszikus gesztusokat, mint kézfogás stb., de azoknak a készlete változik a közegtől és a kultúrától függően). Így például a lengyel és a magyar kultúrában azzal, akivel erősen formális, nemtegező viszonyban vagyunk, kezet fogunk, de nem pusztítjuk meg. Természetesen a különböző kultúrákban különböző gesztusok számítanak elfogadottnak az adott formális ↔ informális viszonytól függően, de a használt kód, illetve kódváltás függvényében más-más gesztuskészlettel rendelkezünk. Természetesen, ahogy a gesztusokkal a fizikai távolság szintjén, úgy a nyelvi szinten is csökkenthető vagy növelhető a személyközi távolság a tegező ↔ nemtegező viszonyt erősítő vagy enyhítő nyelvi elemekkel.

A közelítő vagy a távolító stratégia kiválasztása fontos szerepet kap a Brown és Lewis arc-elméletében, amely szerint minden interakció mindig valamennyire arcfenyegető tevékenység. A saját arcunkat (azaz önbecslésünket, önképünket) megőrizni igyekszünk, a másokét pedig vagy megőrizni igyekszünk a negatív (azaz távolságtartó) arc alkalmazásával, vagy pedig fenyegetjük a pozitív (közelítő) arc kiválasztása esetén, amikor inkább törekszünk a közösségre, egyetértésre a hallgatóval. Több nyelvi elem tanúsodik arról, hogy melyik arcot alkalmazzuk, de a leglátványosabb a T/V típusú udvariassági formák alkalmazása. A V-típusú udvariasság, mely az E/3. formákkal párosul, a távolságtartó stratégia kiválasztásáról tanúskodik, míg a T-típusú udvariassági formák, melyek E/2. formákkal párosulnak, a közelítő stratégiának a kifejezései. Arra, hogy melyik stratégiát választjuk ki, több tényező van befolyással, ezeket a további pontokban tárgyalom (→ 2.2.). A hallgató és beszélő közötti társadalmi távolság, a hatalmi viszonyok, az alá-fölérendelő viszony, a társadalmi státusz a T- vagy V-típusú formák által jelennek meg. Nyelvileg ezeket deiktikus elemekkel fejezzük ki (igei személyragokkal, birtokos személyjelekkel, mutató és személyes névmásokkal, határozószói névmásokkal, sőt főnévi igenevekkel).

Ezekkel kapcsolatban áll a megszólítás, illetve a nominális megszólítás. Ezek jelzik a kiválasztott informális vagy formális regisztert. Arról, hogy hogyan kapcsolódnak össze a megszólítások, illetve nominális megszólítások a tegező, és nemtegező formákkal a magyar és lengyel nyelvben a tanulmány további részében esik szó (3.2.4.).

A nemtegező (azaz V-típusú) formákat alapvetően udvariasabbnak, távolságtartóbbnak tekintjük, míg a tegező (azaz T-típusú) formákat közvetlenebbnek, bizalmasabbnak, és – bizonyos beszédhelyzetben – udvariatlanabbnak³ érezzük. A távolságtartást, a nemtegezést udvariasabb stratégiának ítélik az emberek, hiszen ekkor megadjuk a másoknak azt a lehetőséget, hogy ők döntsön a közelségről, hogy megtartsa a nagyobb magánszféráját, szabadabban rendelkezzen saját „énjével”. Ez a nyelvi megoldás kisebb arcfenyegetési kockázattal is jár. A tegeződés pedig a fent említett tényezők ellenkezőjét fejezi ki.

³ Domonkosi Ágnes a 2009-es tanulmányában megemlíti, hogy a magyar nyelvben a T-típusú forma bizonyos kontextusban a tisztelet megadását is kifejezheti.

Ahogy korábban is leszögeztem, minden interakció során személyközi viszonyok jönnek létre. E személyközi viszonyokat kifejező nyelvi lehetőségek alkalmazásával a viszony minőségére utaló elképzelésünket is ki tudjuk fejezni a beszédpartnerünk felé. Ő a reakciójával vagy jóváhagyja az általunk nyújtott képet, vagy korrigálhat azon. Ezáltal a személyközi viszonyok dinamikusaknak, az interakció során alakulóknak tekinthetők. Arra, hogy melyik formát ítéljük helytállónak, olyan kontextuális tényezők hatnak, mint a megnyilatkozás ideje, helye, illetve a hallgatók összetétele.

Brown, Malmkjaer, Politt és Williams közös tanulmányukban (1994: 153–168) egy ír származású férfi tanár példáját hozzák fel, aki az előadások során a diákokkal a távolságtartó *you* névmást, míg a szünetekben ugyanezekkel a diákokkal a *yous* közelítő, informálisnak számító névmást használta. Megjegyzendő, hogy noha az angolban nincs aktív T/V megkülönböztetés olyan értelemben, mint például franciában, a *you* névmást eredetileg a T/2. személy megjelölésére használták, az E/2. személyt pedig *thou* névmással jelölték. A *thou* névmás a 17. században kikerült a használatból, és főleg vallási jellegű szövegekben, illetve ritkán egy-két nyelvjárásban maradt meg. Azonban a fent leírt szituációban nemcsak a nyelvtörténeti érvek szólnak a *you* távolságtartó volta mellett, hanem a köznyelvben használatos *you-yous* megkülönböztetés. A *yous* névmást erősen informális környezetben gyakran használják, főleg szleng kifejezésekben található meg.

A fenti példák bebizonyítják, hogy bizonyos esetekben a T- vagy V-típusú udvariasság alkalmazása dinamikus lehet, és alkalmazásuk azoktól a társadalmi elvárásoktól, sémáktól függ, melyek az adott kontextus részét képezik. Azonban a harmadik, kívülálló személy/személyek említése, azokra való utalás nem kifejezetten, és nem mindig a beszélő és az említett viszonyáról árulkodik, hanem inkább a hármas viszonyról: beszélő, említett, hallgató személyközi viszonyáról, és a kölcsönös attitűdről.

A következő pontban kiemelem azokat a tényezőket, melyek hatással vannak a tegező és a nemtegező formák kiválasztására.

2.2. A nemtegező és tegező forma kiválasztásának alapja

Az udvariasság legfontosabb kifejezési eszköze a T-, illetve V-típusú formák alkalmazása. Természetesen nem csupán a tegező vagy nemtegező formák döntenek a megnyilatkozás udvariassági voltáról, de ezek a formák az udvariassági rendszer fontos és szerves részét képezik. Ebben a részben a tegező/nemtegező forma kiválasztására ható összetevőket emelem ki.

Mindenkinek van egy sajátos elképzelése arról, hogy másokhoz képes hol helyezkedik el a státusz, a ranglétra, a személyközi kapcsolatok tekintetében, de ez nem feltétlenül egyezik a másokéval. Ez az elképzelés a mentális modellünk részét képezi, és annak az összetevői kihathatnak, és ki is hatnak a megnyilatkozásra. Ahhoz, hogy egyáltalán lehetségessé válhasson a megértés az interakcióban, a résztvevők által létrehozott kontextusoknak közös résszel kell rendelkezniük (Leech 1983). Ez sok esetben már részben adott, de részben ki kell dolgozni az interakció során, ahogy Tolvcsai Nagy Gábor fogalmazza: „A nyelvi közlés a nyelv, interakcióban részt vevők közös fogalmi és figyelmi tevékenységein alapul” (2009: 373).

Természetesen gyakran egyértelmű társadalmi szerepek keretein belül történik az interakció, és a társadalmi elvárások, illetve sémák meghatározzák az alkalmazandó udvariassági formát. Azonban a magyar nyelvben jelenleg zajló változások hatással vannak a T/V típusú udvariassághoz való hozzáállásra, és emiatt több fiatal próbálja elkerülni az adott forma használatát. Legnagyobb kétségeik a V-típusú *ön* és *maga* személyes névmási formákra vonatkoznak, s ezért vagy harmadik személyű, de névmás nélküli V-típusú formát részesítenek előnyben, vagy a T-típusú forma mellett döntenek (Domonkosi 2009: 1–24). Ebből az okból fakadóan néha az erősen rögzült társadalmi udvariassági formákat gyakrabban és könnyebb szegik meg, illetve nem biztosak azok használatát illetően.

A többi tényező, mely hatással van az udvariassági T/V forma kiválasztására: a meglévő státusz, társadalmi távolság, ismertségi fok, kérdés súlya, intimitás foka, kor-különbség, hely, valamint a közeg, melyben elhangzott a megnyilatkozás, továbbá a hatalmi viszonyok, az adott szituáció, illetve a nyelvszokások ismerete, a nyelvi és kommunikációs készségek. Az utóbbi kettő kifejezetten fontos szerepet játszott a magyarul tanuló lengyelek csoportjánál. Korábban említettem, hogy bár a magyar és a lengyel udvariassági rendszer hasonlóságokat mutat, igazából a kettő rendszer között gyakran nincsenek meg a direkt, és teljesen átjárható megfelelések, valamint különbözőek a nyelvi szokások bizonyos helyzetekben, ami nehezebbé teszi az udvariassági formák alkalmazását a lengyelek magyar nyelvű megnyilatkozásaiban.

Azonban, mivel a nemtegező/tegező formák, illetve megszólítások használata egy konkrét kontextusban kerültek megvizsgálásra, fontosnak tartom, hogy megemlítssem, a diskurzuskiegészítő kérdőív során az adatközlőknek kéréseket kellett feltenniük, több tényező hatással lehetett arra, hogy éppen T- vagy V-típusú formát választottak az adatközlők, az adott kontextusban. Azokon kívül, melyeket korábban említettem, a kérdés súlyosságát emelném ki, hiszen minél nagyobb erőfeszítéssel jár a *kérés*, annál hosszabb, udvariasabb a kérésünk, lengyel és magyar nyelv kultúrában pedig annál inkább távolságtartóbb stratégiákat alkalmazunk (Szili 2004: 33). Tehát minél nagyobb erőfeszítéssel jár a *kérés*, annál inkább valószínű, hogy távolságtartó, és azon belül nemtegező formát alkalmazunk (Leech 1983). Ezt a 3.1. pontban mutatom be.

3. A vizsgálatok eredményei

Az alábbi részben az elvégzett vizsgálatok legfontosabb eredményeit és az azokkal kapcsolatos megfigyeléseimet mutatom be.

3.1. T/V típusú formák kiválasztására ható tényezők empirikus vizsgálata

A korábbi állításaim szerint minél nagyobb a kéréssel járó erőfeszítés, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a beszélő a távolságtartó udvariasság mellett dönt, és azon belül nemtegező formát választ majd. Ahhoz, hogy ezt meg lehessen állapítani, az adatközlőket arra kértem, hogy több helyzetben, különböző erőfeszítéssel járó kérést tegyenek fel egy ismeretlen személynek. Öt szituációban egy ismeretlen személytől útbaigazí-

tást kellett kérniük egy fiatalabb (3B), egy fiatal (2A), egy azonos korú (3A), egy középkorú (2B) és egy idősebb személytől (3C). Nagyobb erőfeszítést igényelt a kérés megfogalmazása a dohányzás abbahagyására (5D) egy vonatfülkében utazó ismeretlentől, illetve jegy kérésére (6B) a megállóhelyen busz/villamosra várakozótól. (A részletes helyzetleírások a *Melléklet*ben találhatók.)

Az alábbi táblázatokban a vizsgálat eredményeit százalékokban kifejezve közlöm. Az adatközlők válaszai alapján a következő kategóriák jöttek létre: megnyilatkozások, melyek E/2. formát tartalmaznak; megnyilatkozások, melyek nem tartalmazzák explicit módon az E/2. alakot, viszont más nyelvi elemek informális regiszterről tanúskodnak; megnyilatkozások, melyek nem tartalmazzák az E/3. alakokat, viszont a regiszterük formális; az E/3. formával ellátott megnyilatkozások; illetve az *ön/maga* és *pan/pani* kifejezésekkel létrehozott megnyilatkozások.

LENGYELEK					
	Tegező formák	Informális regiszter	Formális regiszter	Nem-tegező formák	Pan/Pani
3B	68,2	9,1	9,1	4,5	4,5
2A	2,3	6,8	72,7	4,5	4,5
3A	50	13,6	18,2	2,3	2,3
2B	0	0	81,8	9,1	9,1
3C	0	0	15,9	82	81,8
5D	0	0	36,4	41	41
6B	4,5	0	0	57	56,8

MAGYARUL TANULÓ LENGYELEK						
	Tegező	Informális regiszter	Formális regiszter	Nem-tegező	Ön	Maga
3B	70,6	5,9	5,9	5,9	0	0
2A	17,6	11,8	41,2	12	0	0
3A	52,9	17,6	17,6	12	0	0
2B	0	0	64,7	29	0	0
3C	5,9	0	5,9	77	0	0
5D	5,9	0	17,6	71	17,6	0
6B	11,8	0	0	65	11,8	0

MAGYAROK						
	Tegező	Informális regiszter	Formális regiszter	Nemtegező	Ön	Maga
3B	93	2,3	0	4,7	0	0
2A	62,8	20,9	7	4,7	0	0
3A	95,3	2,3	0	2,3	0	0
2B	0	0	27,9	70	0	0
3C	0	0	11,6	88	0	0
5D	4,7	0	16,3	67	2,3	0
6B	2,3	0	0	70	16,3	0

A fenti táblázatok alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

- Mindegyik csoportnál megfigyelhető, hogy minél idősebb személytől kellett kérni információt, annál gyakrabban a V-típusú formák kerültek használatba, illetve olyan formák, melyeknek a megszólítása V-típusú formára utal (2B, 3C).
- Azonos korú (3A), fiatal (2A), és fiatalabb (3B) személy megszólításánál a magyar adatközlők túlnyomó többségben tegező formákat használtak, legnagyobb arányban az explicit tegező formák jelentek meg. Ezekben az esetekben a lengyel adatközlők és a magyarul tanuló lengyelek gyakrabban alkalmaztak semlegességre törekvő stratégiákat (megszólítás + semleges tartalmú mondat), mint a magyarok.
- Az 5D szituációban, amikor meg kellett kérni egy ismeretlen utast, hogy hagyja abba a dohányzást, az amúgy nemdohányzó fülkében, az adatközlők mindegyik csoportnál a V-típusú udvariasságot részesítették előnyben, ha egyáltalán vállalták, hogy megfogalmazzák a kérést. Jellemző, hogy a lengyel adatközlők viszonylag nagy arányban formális kérést próbáltak megfogalmazni, de ezek majdnem fele nem tartalmazta az E/3. formát. A magyarok pedig ezekben az esetekben nagyobb arányban tették ki a személyes névmást. Viszont meg kell jegyezni, hogy viszonylag kevesen használták az *ön* személyes névmást, ami a helyzet mivoltából fakadhat, az utas viselkedése ugyanis helyteleníthető. Fordított helyzetben, amikor az adatközlőnek kérnie kellett egy jegyet egy ismeretlen személytől, ami elég nagy tolatodásnak számíthat, a magyar adatközlők 16,3%-a kitette az udvariasnak tartott *ön* névmást.
- Az utolsó helyzetben jegyet kellett kérni egy ismeretlen buszra/villamosra várakozótól. Itt szinte minden adatközlő a nemtegező forma mellett döntött. A magyarok az egész kérdőívet tekintve e helyzetben használták leginkább az *ön* személyes névmást.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a T- vagy a V-típusú forma kiválasztása nemcsak a beszélgetőpartnerek korkülönbségétől függ, hanem a kérdés súlyosságától is.

A vizsgálatom eredményei ugyanakkor azt is mutatják, hogy a tegező vagy nemtegező formákat, illetve a megnyilatkozás formális és bizalmas jellegét különböző nyelvi elemekkel lehet erősíteni, illetve enyhíteni. Ezt a problémát a következő pontban tárgyalom.

3.2. Az informális és a formális viszony skálaszerű elrendeződése és alkalmazása

A tegező és nemtegező formák alkalmazásával nemcsak a személyközi viszonyokat fejezzük ki, hanem fokozhatjuk az informálisságot ↔ formálisságot, a szolidaritást ↔ hatalom ki-fejezését, illetve a közelítő ↔ távolító stratégiákat. Az alábbi pontokban azokat a stratégiákat és nyelvi megoldásokat mutatom be, melyeket a tegező/nemtegező formák enyhítése, illetve megerősítése végett alkalmazunk.

3.2.1. A tegező viszonyt erősítő nyelvi elemek

A tegező formákat az adatközlők általában informális, bizalmas kapcsolatban alkalmazták, de máshogyan tegeztek a barátjukat, máshogyan a tanárukat vagy az igazgatójukat. A legbizalmasabb formákat a barátjukkal szemben használták. A tegező forma erősítésére bizalmas, informális, illetve szleng kifejezéseket választottak:

- (2a) *Figyu már, nem tudnál kölcsönadni egy kis pénzt, hónap elején visszaadom.*
- (2b) *Figyelj, teljesen kifogytam a zseből! Tudnál adni a hónap végéig?*
- (2c) *Fű, figyelj, gáz van! Teljesen elfogyott a pénzem. Nem tudnál kölcsönadni a hónap végéig?*
- (2d) *Łagam, zmień muzę! Głowa mi pęka.*
- (2e) *Sorki, mogłabyś tu nie palić? Łeb mi od tego boli.*
- (2f) *Czy mogłabyś pożyczyć mi dwie dychy do końca miesiąca?*

Jellemző, hogy informális, bizalmas nyelvi elemek nagyobb arányban akkor jelentek meg a magyaroknál és a lengyeleknél is, amikor a kérés a hallgató számára nagy erőfeszítéssel járt (pl. *pénzkérés*, l. (2a–f) példák). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a magyar nyelv nagyon plasztikus, és sokkal könnyebben formálható, legalábbis látszólag nagyobb arányban fordulnak elő rövidített, bizalmasabb formák. Ezekkel a nyelvi elemekkel az adatközlők a bizalmasságot, informálisságot, és főleg a szolidaritást hangsúlyozták, azt, hogy egy csoportba tartoznak a hallgatóval. Ezáltal nemcsak erősen közelítő stratégiát választottak, hanem nyomatékosá is tették a kérést (vö. Kövecses 2009). Jellemző, hogy olyan helyzetekben, melyekben a kérés súlya jelentősen kisebb volt (*baráttól való jegykérés*), kisebb arányban fordultak elő bizalmasságot, informálisságot előidéző nyelvi elemek:

- (3a) *Tudsz adni egy jegyet?*
- (3b) *Nincs egy fölösleges jegyed?*
- (3c) *Nem tudnál kölcsönadni egy jegyet? Esetleg megveszem tőled.*
- (3d) *Masz może jakiś wolny bilet?*
- (3e) *Masz może bilet?*
- (3f) *Nie masz może wolnego biletu?*

3.2.2. A tegező formákat enyhítő nyelvi elemek

A kérdőív kitöltése során az adatközlők több olyan helyzetbe kerültek, melyekben a személyközi kapcsolatok ugyan nem idéztek elő olyan informális, bizalmas helyzetet, mint a *barát* vagy a *testvér* megszólításánál, ugyanakkor nem voltak kifejezetten formálisak sem (pl. *fiatal szomszédot*, *ismerőst*, *anyát*, *nagyanyát*, *anyóst* szerepeltető szituációk), illetve a hatalmi viszonyok asszimmetrikusak voltak (*tanárral* és *igazgatóval* való beszélgetés), de a megszólítást tegező formában kellett megtenniük (lásd pl. 1. feladat). Ilyenkor az adatközlők az alábbi stratégiákat alkalmazva próbálták enyhíteni a – feladatként kapott – tegező formát:

• nominális megszólítás plusz E/2. forma

Ezt az enyhítő stratégiát az adatközlők főleg olyan helyzetekben alkalmazták, melyekben a különbség elég nagy volt, a hatalmi viszonyok asszimmetrikusak voltak, viszont az ismeretség kifejezetten közelinek mondható (*anya*, *nagyanya*, *anyós*, *idősebb szomszéd* megszólítása). Megjegyzendő, hogy a lengyelek megnyilatkozásaiban szinte kötelező elemként szerepelt a *mama* 'anya' nominális megszólítás, ugyanez igaz a *babcia*, azaz 'nagymama' esetére. A magyar adatközlők az első esetben leggyakrabban nem enyhítették a tegező formát nominális megszólítással, ez gyakrabban fordult elő a *nagymama* megszólításánál. A lengyel adatközlők 52,2%-ban az *anyós* felé E/3. alakokat használtak, 15,9% tegező formát, a többiek pedig semlegességre törekedtek. A magyarok gyakrabban használták a tegező formát az *anyóssal* szemben (30,23%), gyakran kiegészítve nominális megszólítással (*Xnéni*, *mama*, *anya*). A lengyel adatközlők a nemtegező formákat a *pani* nominális megszólítással kötötték össze. Az alábbi formák mondhatók a legtipikusabbaknak:

(4a) *Czy mogłaby mi pani dać mi klucze do mieszkania?*

(4b) *Czy może mi Pani pożyczyć klucze*

Ha a lengyelek tegező formákat használtak, a leggyakoribb nominális megszólítás az *anyóssal* szemben a *mama* volt (a magyar *anya* megfelelője):

(5a) *Dzień dobry mamo! Wiesz co zostawiłam u Marka klucze, możesz mi je podać?*

(5b) *Mamo, dałam Monice klucze, możesz mi użyczyć swoje, bo nie będę miał jak wejść.*

(5c) *Czy mogłaby mi pani dać klucze do mieszkania?*

A lengyel nyelvkultúrában az *anyóst* *mamának* ('anya'-nak) lehet szólítani, és ilyen megszólítások is előfordultak a kérdőívekben. Legtöbb esetben ezt a megszólítást E/2. forma követte, és csak egy olyan példával találkoztam, amikor az említett megszólítást E/3. forma követte (lásd a (5a–5c) példákat).

A magyar adatközlők a tegező forma enyhítésére az *anyóshoz* / *apóshoz* intézett kérdések esetében egy – a lengyel szempontból – érdekes stratégiát alkalmaztak, a *néni/bácsi* megszólítást E/2. formával kötötték össze (6a), illetve az informális, tegező viszonyt egyértelműen sugalló köszönéssel (6b):

(6a) *Jutka néni, kölcsönadnád a kulcsot egy kis időre?*

(6b) *Szia, Csilla néni! Elkérhetném a lakáskulcsot? Este visszahozom.*

A következő enyhítési stratégia ugyan tegező formákat használ, de a kérdés nyelvezete formálisabb kapcsolatot idéz elő. Mind a két nyelven, lengyelül és magyarul is, az adatközlők elsősorban feltételes módot használtak:

- (7a) *Megkérhetnélek rá, hogy nézd ezt át!*
- (7b) *Lennél olyan kedves, és átnéznéd nekem?*
- (7c) *Nem mennél esetleg ki, kérlek, mert nagyon zavar a füst.*
- (7d) *Przepraszam, czy mógłbyś nie palić?*
- (7e) *Czy mógłabyś zmienić muzykę?*
- (7f) *Czy mógłbyś tu nie palić?*

3.2.3. A nemtegező formákat erősítő és enyhítő elemek

3.2.3.1. A lengyel és a magyar nemtegező formák alapvető különbségei

A legnagyobb szerkezeti különbség a lengyel és a magyar T/V rendszer között a nemtegező formák enyhítési/erősítési lehetőségeiben rejlik. A lengyel adatközlők, amikor nemtegező formát használtak, mindig kénytelenek voltak kitenni a *pan/pani* E/3. nőnemű és hímnemű alakot, illetve T/3-as alakú *państwo* nominális névmást. A kérdőívek elemzése során nem találkoztam olyan nemtegező szerkezetű megnyilatkozással, melyből a lengyel adatközlők kihagyták volna a *pan/pani* alakot. A lengyel udvariassági norma ugyanis megköveteli ezek használatát.

(8) *Kiedy idzie od domu?*

Ennek a mondatnak a magyar szó szerinti fordítása teljesnek és udvariasnak hatna (*Mikor megy haza?*), de a lengyel fül számára a *pan/pani* névmás kihagyása miatt a mondat hiányosnak és udvariatlannak hat.

Amint az a diszkurzuskiegészítő tesztek is mutatják, a magyarban nem kell explicitté tenni, illetve viszonylag kevés helyzet igényli, hogy az E/3-t *maga* vagy *ön* névmás kövesse. Ha végignézzük a teszt összes olyan lehetséges szituációját, ahol a magyar adatközlők E/3. formákat alkalmaztak, kiderül, hogy a *maga* névmás csupán egy helyen, és egy adatközlő kérdőívében fordult elő, az *ön* névmás pedig jóval gyakrabban került használatra, összesen kilenc szituációban, de ez is csekély arálynak tekinthető. Legnagyobb arányban a magyar adatközlők akkor használták az *ön* névmást, amikor egy ismeretlen személytől kellett kérniük egy vonaljegy (16,3%), valamint amikor idős – (30,2%), illetve középkorú (16,3%) szomszédjuktól kellett elkérni egy levelet, mely leesett az erkélyükre. Az összes többi helyzetben az *önöző* formák csak egy-két adatközlő kérdőívében jelentek meg. A *maga* névmást szintén nagyon ritkán alkalmazták a magyar adatközlők.

A magyar nyelvhasználó ötféle módon használhatja a nemtegező formákat: E/3. alakú formák, E/3. + *ön* névmás, E/3. + tetszikelő forma, E/3. + *néni/bácsi* megszólítás, E/3. + *maga* névmás. Míg a magyar adatközlők ezen nyelvi lehetőségek közül választanak, a lengyel nyelvhasználó meg van fosztva az ilyen választási lehetőségektől, ezért kénytelen gyakrabban a tegező vagy a nemtegező formát nem alkalmazó stratégiákból választani.

3.2.3.2. A nominális megszólítás mint nemtegező formát erősítő elem

A fentiek következménye az, hogy a lengyelek megnyilatkozásuk nemtegező mivoltát csak formálisabb nyelvezettel, illetve nominális megszólításokkal tudták erősíteni. A civil emberek nominális megszólításai (*tanár, igazgató* stb.) erősítik a nyilatkozás hivatalos mivoltát, hangsúlyozzák a tiszteletadást. Ez az állítás egyaránt igaz a lengyel és a magyar nyelvre. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a lengyel adatközlők kisebb arányban használták ezeket (1,7%-uk), a magyarok pedig 22,7%-ban alkalmazták a *tanár úr/tanárnő, igazgató úr* nominális megszólításokat.

A lengyelek nominális megszólítást az igazgató felé használtak, a többi helyzetben a *pan/pani*t elegendőnek tekintették.

- (9a) *Igazgató úr, kérem, berakhatnánk más zenét?*
- (9b) *Tanár úr, kölcsön tudna nekem adni ezer forintot a hónap végéig?*
- (9c) *Tanár úr, megkérhetem, hogy ne itt a fölkeben dohányozzon?*
- (9d) *Tanárnő, át tudná nézni a fordításomat?*
- (9e) *Panie dyrektorze, w tym przedziale nie palimy.*
- (9f) *Przepraszam Pana, tu nie wolno palić, czy mógłby Pan zgasić papierosa?*
- (9g) *Może Pani przegłdnąć moje tłumaczenie?*
- (9h) *Mógłby Pan zmienić muzykę?*
- (9i) *Panie dyrektorze, nie mam biletu. Mógłby mi pan pożyczyć?*

3.2.3.3. A nominális megszólítás mint nemtegező formát enyhítő elem

A nominális megszólítással nemcsak a hatalmat és a tiszteletadást hangsúlyozhatjuk, hanem utalhatunk és utalunk is a személyközi viszony jellegére is. Nominális megszólításokat a lengyelek ugyanúgy, mint a magyarok, nemcsak a tanárakkal vagy az igazgatójukkal szembe használtak, hanem ilyen módon jelölték a családi viszonyt is. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a családon belüli nominális megszólítás használata, melyet az E/3. személyű igealak követ, inkább informálisabbá teszi a megnyilatkozást, mivel jelzi a bizalmasságot, a szolidaritást, de ugyanakkor a tiszteletadást is. Összehasonlítás-képpen olyan példákat hozok fel, melyek megmutatják a fent leírt stratégia működését:

- (10a) *Mama, a barátnőmnek adtam a kulcsomat. Kölcsön tudná adni rövid időre a magáét?*
- (10b) *Éva néni! Szeretném kölcsönkérni a kulcsait, mert az enyémet kölcsönadtam, és most szükségem van rá.*
- (10c) *Elnézést, kölcsön tetszene adni a kulcsát egy rövid időre?*
- (10d) *Elkérhetném a lakáskulcsát? Az enyémet kölcsönadtam a lányának.*

Az *anyóshoz* intézett kéréseknél jelent meg leginkább a magyar nemtegező formák gazdagsága, hiszen majdnem minden lehetséges nemtegező forma megjelent az adatközlők megnyilatkozásaiban, ami azt is szemlélteti, hogy miféleképpen fokozható a nemtegezés formális volta:

1. E/3. + ön névmás

(11a) *Nincs önnél esetleg még egy kulcs a lakáshoz? Az enyémet elhagytam.*

(11b) *Elnézést, az a helyzet, hogy az én lakáskulcsom másnál van, de haza kell szaladnom valamiért, egy rövid időre kölcsönkérhetném az önét?*

2. E/3. nominális megszólítás nélkül

(12) *Ne haragudjon, kölcsönkérhetném a kulcsát, addig, amíg vissza nem kapom a sajátomat?*

3. E/3. + tetszikelő forma

(13a) *Elnézést, kölcsön tetszene adni a kulcsát egy rövid időre?*

(13b) *Oda tetszene adni a lakáskulcsát?*

4. E/3. + X néni/bácsi nominális megszólítás

(14a) *Pista bácsi, kölcsön tudna adni nekem mára egy lakáskulcsot?*

(14b) *Elnézést Kati néni, oda tudná adni mára a saját kulcsát?*

Egyetlenegy stratégia, melyet nem alkalmaztak az adatközlők ennél a kérdésnél, az E/3. forma a *maga* megszólítással. A nemtegező stratégiák közül a sima E/3. forma volt a leggyakoribb (21%), illetve az E/3. + X néni/bácsi nominális megszólítás (11,62%). Ezzel szemben a lengyel adatközlőknek nem adatott meg ilyen sokszínű választási lehetőség. Az adatközlőknek 52,27%-a E/3 formát alkalmazott, melyet a *Pani* nominális megszólítással egészítették ki. Egyetlen egy adatközlő a *pani* helyett *mama* nominális megszólítást alkalmazott olyan módon, hogy ezt E/3. formával kapcsolta össze:

(15) *Mogłaby mi mamusia užyczyć swoich kluczy?*

A lengyel nyelvben tehát nem lehet nagymértékben fokozni a nemtegező formák formális jellegét nominális megszólításokkal, bár ezt lehet érzékeltetni a megfelelő regiszterrel és a megnyilatkozás hosszúságával.

3.2.4. T- és V-típusú formákat nem tartalmazó stratégiák

A kérdőívben adott válaszok elemzése során nemcsak a tegező és nemtegező formák alkalmazását lehetett megvizsgálni, hanem ezeknek a formáknak az elkerülési stratégiáit is. Az elkerülő, azaz semlegességre törekvő stratégiákat egyaránt használták a lengyel és a magyar adatközlők, bár más-más arányokban és más-más helyzetekben. Más elkerülő stratégiák voltak tipikusak a magyar adatközlők számára, más stratégiák a lengyelek számára, ami nemcsak a nyelv grammatikai struktúrájából fakad, hanem a kérés pragmatikájából is.

Az elkerülési stratégiákat mindegyik csoportnál akkor alkalmazták az adatközlők, amikor többféle módon lehetett értelmezni a személyközi viszonyokat, illetve amikor a beszédaktus nagy arcfenyvetési kockázattal járt.

Az alábbi részben bemutatom azokat a grammatikai lehetőségeket a tegező/nemtegező forma elkerülésére, melyek a tesztekben megjelentek:

a) E/1. személyű kijelentés, megszólítás nélkül(16) *Nem találom a próbafülkét.*

Ezzel a megoldással ritkán találkoztam, hiszen mind a két nyelvben az interakció kezdeményezésénél nyitófordulat szükséges, ezért a lengyel és a magyar nyelvben az alábbi két stratégia volt a legnépszerűbb:

b) Megszólítás + E/1. személyű igealak:(17a) *Bocsi, hol tudnám felpróbálni ezt a rucit?*(17b) *Elnézést, borzasztó kellemetlen, de szükségem lenne egy kevés pénzre.*(17c) *Elnézést, a próbafülkét merre találom?*(17d) *Mogę zabrać zapasową parę kluczy?*(17e) *Czy mogę poprosić a zwrot kluczy?*(17f) *Mamo, potrzebuję klucze do mojego mieszkania.*

Ezt a megoldást egyaránt alkalmazták a lengyel és a magyar adatközlők is, bár a magyaroknál gyakoribb volt. A tesztek elemzése alapján észrevehető, hogy a magyar adatközlőknél leginkább ragozott igealakok jelentek meg, akkor is, ha nem utaltak a hallgatóra, és ezáltal nem jelentek meg sem a tegező formák, sem a nemtegezők. A lengyel adatközlők ott, ahol volt rá lehetőség, olyan mondatokat építettek, melyek nem tartalmaznak az interakcióban részt vevőkre utaló igealakot. Ilyenkor a következő felépítésű mondatokat alkalmaztak:

c) Megszólítás + személytelen kijelentés(18a) *Elnézést, merre van a próbafülke?*(18b) *Przepraszam, którędy do przymierzalni?*⁴(18c) *Przepraszam gdzie jest przymierzalnia.*(18d) *Proszę zgasić, to przedział dla niepalących.*(18e) *Elnézést kérek, de ez itt nemdohányzó fülke.*

Meg kell jegyezni, hogy – bár ritkán fordult elő, de – a lehetséges tegező vagy nemtegező formákat nem alkalmazó stratégiák között olyan

d) személytelen kijelentés jelenik meg, amely teljes semlegességre törekszik:(19a) *Proszę mi pożyczyć klucze.*

Ennek magyar megfelelője az alábbi mondat lenne:

(19b) *Tessék szíves lenni ideadni a pótkulcsát!*

Ugyanakkor a magyarban a birtokos személyjel elárulja a nemtegező formát. A személytelen forma a magyar nyelvben tulajdonképpen csak akkor érvényesülhet, amikor egy kijelentéssel utalást teszünk a kérésünk valódi tartalmára:

(20) *Elnézést, de itt nem lehet rágyújtani.*

⁴ Szó szerinti fordításban: *Elnézést/Bocsánat, merre a próbafülkéhez? Elnézést/Bocsánat, hol van a próbafülke? Tessék eloltani, ez nemdohányzó fülke.*

A (19–20) példamondatok szerkezete lehetőségként jelenik meg a tegező vagy nemtegező forma elkerülésére, de a kérdőívek elemzése alapján megállapítható, hogy a két nyelv használói elég ritkán aknázzák ki ezt a lehetőséget.

A következő stratégia sokkal gyakrabban fordult elő :

e) T/1. igealakokkal ellátott mondat:

(21a) *Nem baj, ha zenét váltunk?*

(21b) *Możemy zmienić muzykę?*

(21c) *Válthatnánk esetleg zenét?*

(21d) *Bocsánat, nem lenne túl nagy kérdés, hogy ne ezt halgassunk?*

Ilyen stratégia alkalmazásánál a beszélő egyrészt szolidaritást, Leech felfogásában együttérzést (Leech 1983) fejezett ki a T/2. alakú ragozott ige segítségével, másrészt javaslattevő formát is alkalmazott. Az ilyen megoldással az adatközlők hangsúlyozták az együttérzést, a szolidaritást és magát a javaslatot, de ugyanakkor nem utaltak közvetlen módon a beszédpartnerre.

A fent említett elkerülési stratégiák közös eleme az interakciót nyitó megszólítás, köszönés volt, mely információt tartalmaz a személyközi viszonyokról is, mivel a *szia*, *bocsi*, *bocs*, *hej*, *cześć*, *sorry*, *sorki* informális jellegű, és leginkább tegező forma követi. Azonban a lengyel *przepraszam* viszonylag semleges jellegű, azt tegező és nemtegező formák egyaránt követhetik. A magyar *elnézést* után a nemtegező, formális formák használatosak, és a *bocsánat* után leginkább a tegező, informálisabb formák, de itt csak tendenciáról van szó, melyet az alábbi példák mutatnak:

(22a) *Elnézést kérek a zavarásért, épp nincs nálam jegy, el tudna nekem adni egyet?*

(22b) *Elnézést kérek, de ez itt nemdohányzó fülke!*

(22c) *Elnézést, megmondaná, merre találom a próbafülkét?*

(22d) *Bocsánat, meg tudnád mondani, hogy...*

(22e) *Bocsánat, Kati, nem lehetne, hogy itt nem dohányoznál? Tudod, engem zavar a füst.*

(22f) *Bocsánat, zavar a füst!*

(22g) *Bocsánat, nem lenne túl nagy kérdés, hogy ne ezt hallgassunk?*

3.3. Magyarul tanuló lengyelek nehézségei a magyar megszólító rendszer elsajátításában

A tanulmány előző részeiben tárgyalt, a lengyel és a magyar nyelvet egyaránt érintő problémák miatt a magyarul tanuló lengyelek csoportjában több tipikus nehézséggel találkoztam, melyek fontosak lehetnek a magyar mint idegen nyelv tanítása szempontjából. A két udvariassági, megszólítási rendszer között elég lényeges eltérések figyelhetők meg, melyek nehezítik a kommunikációs készségek sikeres elsajátítását. A magyar rendszer összetettsége a lengyel egyszerűségével szemben azt eredményezte, hogy a magyarul tanuló lengyelek nem mindig követték a magyar mintákat. Nagyon kevesen alkalmaztak tetszikelő formát, ritkán használtak *kezét csókolom*, *csókolom* köszönést, *néni/bácsi* megszólítást, valamint a *tetszik*-es ige szerkezetet. Ha az első kettő előfordult a megnyilatkozásukban, azokat inkább E/3. forma követte. Például:

(23) *Csókolom Marika néni! Oda tudná adni a lakáskulcsokat? Nincs nálam, és nagyon sürgös lenne. Köszönöm szépen!*

Amikor megnyilatkozásukat figyelemfelkeltő, nyitó megszólítással látták el, nem mindig a legodaillóbb módon tették ezt:

(24a) *Elnézést tudnál adni egy jegyet?*

(24b) *Bocsánat asszonyom, kérem szépen megmondani hol van út...*

(24c) *Elnézést! Már befejeztem fordítást csinálni, ha lenne időd tudnál átnézni?*

A *ne haragudj, ne haragudjon* kifejezést nagyon ritkán a *bocsánat*, illetve *elnézést* szinonimájának tekintették, és csupán 3 adatközlő használta nyitóformulaként. A másik eltérés a magyar és magyarul tanuló adatközlők között az volt, hogy a magyar adatközlők megnyilatkozásai szinte kötelező jelleggel nyitóformulát tartalmaztak, a magyarul tanulókéból pedig többször hiányzott ez.

Ami a megnyilatkozások szerkezetét illeti, a magyarul tanulók az esetek többségében a lengyel szerkezetet tették át magyarra, kevés volt az olyan megnyilatkozás, mely a tipikus magyar felépítést követte volna (*feltételes mód, modális ige, ragozott igealak*). A magyarul tanuló adatközlők jóval gyakrabban használták az *ön* és *maga* névmásokat a magyarokhoz képest, de nem mindig a legszerencsésebb módon, ami nem érhet minket meglepetésként, hiszen a lengyel nyelvben nem létezik ilyen megkülönböztetés, ráadásul a magyarban a legtipikusabb nemtegező forma a névmás nélküli E/3. Ennek ellenére a magyarul tanuló lengyelek hiányolták a nemtegező formájú mondatokból a *pan/pani* névmást, melyet leggyakrabban az *ön*-nel pótoltak. A *maga* névmást – hasonlóan a magyarokhoz – kerülni próbálták. Dávid Mária tanulmányában (2005) tizennégy külföldieknek szóló nyelvkönyvet hasonlított össze, és megállapította, hogy nyelvtanítás során sokkal nagyobb hangsúlyt kap az *ön* névmás, mint a *maga* névmás elsajátítása, bár az utóbbinak a jelentése sokkal gazdagabb, sokkal jobban kontextusfüggő, hiszen „hol kedvességet, bizalmat, hol pedig bosszúságot, haragot, lenézést” fejez ki (Dávid 2005).

A vizsgálataim alapján a magyarul tanuló lengyelek nyelvhasználatáról azt mondhatjuk, hogy bár képesek kommunikációra magyar nyelven, inkább a lengyel szerkezetek segítségével építik fel mondataikat magyar nyelven. Pedig: „Kompetens beszélőnek az számít, aki a környezete által tőle elvárt nyelvi repertóárt ismeri és képes is használni is” (Cseresnyési 2007: 25).

4. Összefoglalás

A jelen tanulmány 2008-ban végzett vizsgálatok alapján készült, melyek célja a magyar és lengyel szolidaritást és hatalmat kifejező névmások, valamint megszólítások, és azok alkalmazásának összehasonlítása volt. Az eredmények elemzése után megállapíthatjuk, hogy bár a kettő rendszer alapvető hasonlóságokat mutat, a lengyel és a magyar megszólítási rendszer és annak az alkalmazása között lényeges eltérések figyelhetők meg. A lengyel adatközlők több helyzetben választottak nemtegező formákat, és mivel a lengyel rendszeren belül kötelező az E/3. személyű névmás használata, a magyarul

tanuló lengyelek gyakrabban használták azt a magyar kollégáikhoz képest. A magyarok között a legnépszerűbb nemtegezési stratégia az E/3. névmás nélküli forma használata. Mind a két csoportnál elenyésző arányban fordult elő a *maga* névmás, amit a névmás alkalmazása iránti bizonytalanság okozhat. A magyar adatközlőknél egyre népszerűbb a tegeződés, amit a nemtegező formák iránti bizonytalanság okozhat, valamint az általános jellegű tegeződés társadalmi elfogadása. Úgy látszik, a magyar nyelvhasználók az adott kontextusban néha biztonságosabbnak, udvariasabbnak tekintik a tegező formát, és azt kiindulópontnak tartják. Ha ez iránt kétségeik vannak, vagy enyhíteni próbálják a tegező formát, vagy pedig a közelítés vagy a távolítás csak a megszólításra keresztül realizálódik, a megnyilatkozás többi részét semlegessé, személytelenné próbálják alakítani. A lengyel nyelvben a kiindulási pontnak tartott forma a nemtegező forma. A magyarul tanuló lengyelek többsége lengyel mintákat követ, kevésbé alkalmazkodik a magyar mintákhoz, szerkezetekhez.

A teljesebb kép nyújtása érdekében érdemes lenne a kutatásokat kiterjeszteni nemcsak több társadalmi csoportra, helyzetre, hanem megvizsgálni a tegező és nemtegező formák iránti társadalmi attitűdöt is.

Irodalom

- Brown, P.–Levinson, S. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dávid Mária 2005. Nemtegezés a nyelvkönyvekben. *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. Budapest: Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet. 54–67.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- Domonkosi Ágnes 2009. Variability in Hungarian address forms. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 57 (1): 1–24.
- Kövecses Zoltán 2009. *Magyar szlengszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leech, G. N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494.
- Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 211–233.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 154–166.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A magyar segédige + igenév szerkezet szemantikája. *Magyar Nyelvőr* 373–393.
- Wardhaugh, R. 1995. *Szocioligvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.

Melléklet

KÉRDŐÍV

Az Ön neve:

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Anyanyelve:

Ha nem az Ön anyanyelvén van a kérdőív mióta tanulja/használja a nyelvét?

Tartózkodott már hosszabb ideig Magyarországon/Lengyelországban?

Kedves Adatközlő!

Képzelve magát a következő szituációkba! Mit mondana? Ha nem mondana semmit, jelezze! Az adatokat nyelvészeti kutatás céljából kérem, és bizalmasan fogom kezelni. A válaszát előre is köszönöm!

1. Ön a) barátja, b) tanára, akivel tegeződik, c) igazgatója kocsijával utazik, aki felajánlotta, hogy elviszi. A kocsiban nagyon rossz zene szól. Kérje meg, hogy váltson zenét!
2. Egy ruhaboltban fel szeretne próbálni egy ruhát. Nem tudja, hol van a próbafülke. Kérjen segítséget: a) egy fiatal eladótól, b) egy középkorú eladótól!
3. Egy idegen városban eltévedt. Kérjen útbaigazítást
a) egy kb. azonos korú fiataltól, b) egy önnél fiatalabb személytől, c) egy idős hölgytől!
4. Ösztöndíjasként külföldön tartózkodik. A hónap közepén elfogyott a pénze. Kérjen kölcsön, a) a barátjától, b) a tanárától, c) egy ismerőstől, hogy meg tudjon élni a hónap végéig!
5. Éppen vonaton utazik egy nemdohányzó kocsiban, fülkében a) a barátjával, b) a tanárával, akivel tegeződik, c) az igazgatójával, d) egy ismeretlen utassal, aki éppen rágyújtott. Ez nagyon zavarja Önt. Kérje meg, hogy hagyja abba a dohányzást!
6. A megállóban áll, amikor rájön, hogy nincs jegye. Nem tud venni, mivel minden be van zárva. Kérjen egy jegyet a) a barátjától, b) egy ismeretlen embertől, c) az igazgatójától!
7. Az Ön alatt lakó szomszéd erkélyére esett le egy fontos levele. Menjen le, és kérje el a levelét
a) a fiatal szomszédjától, b) az idős szomszédjától, c) a középkorú szomszédjától!
8. A saját lakáskulcsát odaadta a barátjának/barátnőjének, de most sürgősen szüksége volna rá. Kérjen lakáskulcsot a) az Ön testvérétől, b) az Ön anyukájától, c) az Ön nagymamájától, d) az Ön (jövendő) anyósától!
9. Önnek le kellett fordítani egy 5 oldalnyi szöveget az anyanyelvről egy idegen nyelvre. Kérje
a) a barátját, b) a tanárát, akivel tegező viszonyban van, c) a tanárát, akivel magázó viszonyban van, hogy nézze át!